

*Babják Ildikó egyetemi docens,
Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti Tanszék*

*Fedeles Tamás egyetemi docens,
Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Intézet, Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék*

Nótári, Tamás: Bavarian Historiography in Early Medieval Salzburg¹

A passauai Schenk Verlagnál jelent meg 2010-ben Nótári Tamásnak a kora középkori salzburgi historiográfiát feldolgozó, angol nyelvű monográfiája. Az angol nyelvű monográfiát a szerző két korábbi, magyar nyelvű kötete előzte meg (*Források Salzburg kora középkori történetéből*, Szeged 2005; *A salzburgi historiográfia kezdetei*, Szeged 2007), azonban az angol nyelvű monográfiában számos helyen tovább finomította álláspontját figyelembe véve a téma azóta megjelent irodalmát is. A feldolgozott források filológiai elemzésének eredménye pedig nem csak a jogtörténészek számára biztosít hasznos adalékokat a VIII-IX. századi Salzburg jogáról, hanem a politika- és egyháztörténet iránt érdeklődők is megtalálják benne a számukra fontos köztörténeti háttér-információkat.

A monográfia a *Libellus Virgilii*, a *Gesta Sancti Hrodberti confessoris*, a *Liber confraternitatum*, a *Notitia Arnonis*, a *Breves Notitiae*, az ún. *Carmina Salisburgenia* és a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, vagyis VIII. és IX. század hét, illetve hat – mivel hagyományozódását tekintve a *Libellus Virgilii* a *Breves Notitiae* részeként maradt fenn – legfontosabb salzburgi forrása köré csoportosul, a felsorolt művek kronológiáját követve.

Egyrészt a salzburgi historiográfia – Nótári e fogalmat itt kiterjesztően értelmezvén ide sorolja a történeti forrásértékkel bíró és önmagukban is történeti tényanyagot elbeszélő hagiográfiát, a birtokjegyzékeket és *carmeneket* – kiemelkedően gazdag a korabeli bajorországi forrásanyaghoz képest, hiszen keletkeztek ugyan hagiografikus művek, birtokjegyzékek és levelek Freisingban, Regensburgban és Passauban is, ám egyedül Salzburg

¹ Nótári, Tamás: *Bavarian Historiography in Early Medieval Salzburg*. Passau, Schenk Verlag, 2010. 192 old.

büszkélkedhet a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*mal, e sajátos, Salzburgra oly jellemző *genus mixtum*mal. Másrészt az Agilolfing-dinasztia utolsó hercege, III. Tasziló Nagy Károly általi trónfosztása és az önálló Bajor Hercegség felszámolása után Regensburg megszűnt hercegi székhely lenni, s a 798-ban érsekséggé emelkedett Salzburgi Püspökség a VIII. század végére vitathatatlan primátusra tett szert a többi bajor egyházi központ felett, vagyis immáron de iure is Bajorország hatalmi centrumává lett – e források kiemelt elemzését tehát már keletkezési helyük történeti–politikai fontossága is indokolja. Harmadrészt pedig a IX. század végi salzburgi források egyedülálló jelentőségű információkkal gazdagítanak bennünket a Kárpát-medence – az avarok – történetét illetően.

A monográfia címét a szerző azzal magyarázza, hogy a vizsgálat tárgyául szolgáló források legtöbbje nem elsődlegesen historiografikus céllal íródott: birtokviták jegyzőkönyvszerű lejegyzése, paródiába hajló, álneven írott kozmográfia, legenda, a kereszténységet imaközösségben összefoglaló névjegyzék, birtok- és adománykatalógus, sírfeliratnak, kísérőlevélnek, talán stílusgyakorlatnak szánt vers, az egyházmegye (vélt vagy valós) joghatóságát megvédő per vádirata vagy legitimációs anyaga. Mindegyikben jelen van a historiografikus elem, ám céljuk sokszor az elmúltak rögzítése mellett (vagy inkább által) gyakorlati, legitimációs, pragmatikus: a szerény *locus*ból Bajorország szellemi, világi és egyházi középpontjává lett Salzburg helyének, szerepének, jelentőségének meghatározása, rögzítése a számunkra történelemmé szelődött politika árjában.

A mai Salzburg Claudius császár (41-54) idején vált – *Iuvavum* név alatt – a Római Birodalom új egységének, *Norica provinciá*nak központjává, és Antonius Pius uralkodásakor élte dinamikus fejlődésének virágkorát. A szerző már itt felveti a város és az itt élő keresztény közösség kontinuitásának problematikáját, hangsúlyozva azt a körülményt, hogy nem maradtak fenn írott források *Noricum ripense* 488. évi kiürítése és Rupert VII. század végi megérkezése közötti periódusból. Azért emeljük ki Rupertet, mert személye kulcsfontosságú Salzburg történetében, és erre tekintettel a Rupert-legendát tárgyaló *Gesta (Vita) Hrodberti confessoris* helyet kapott a kötetben.

A források – elsődlegesen a *Gesta sancti Hrodberti confessoris* és a *notitiák* – vizsgálata kapcsán Nótári kideríti azt a rejtélyt is, mivel magyarázható a város nevének *Iuvavum*ról Salzburgra történő megváltoztatása. A bajorok már korán befolyásuk alá vonták a város környékének, Reichenhallnak a sókitermelését, amely bár a római uralom előtti időkben kezdődött, a II. században megszűnt. (Reichenhall egymás mellett létező latin és germán neve *Salinae* és *Halla*, amelyhez a környéken folyó *Salzach* neve járult, és a névváltoztatást

eredményezte.) A kitermelés a VIII. század elején újrakezdődött, de a sókutak (*puteumok*) már nagyon mélyek voltak, a só csak megfelelő merítőszerkezetekkel lehetett kiemelni, amelyhez nagy mennyiségű fára volt szükség, melyet a Salzburg környéki *Salzach* folyón úsztattak a sókutakhoz, illetve a só főzésére alkalmas ólomserpenyőkhöz. A szerző az általa megvizsgált régészeti forrásokra, valamint a latin és germán terminológia párhuzamos használatára hivatkozva arra következtet, hogy Salzburgban már az Agilolfingerek idején már-már ipari jellegű sókitermelés folyt, és e gazdasági fejlődésben az egyháznak, Szent Rupertnek kiemelkedő szerepe volt, aki a VII. és VIII. század fordulóján tevékenykedett a salzburgi keresztény közösségben. Rupert salzburgi éveinek jellemzését megelőzően Nótári kitér arra, hogy Rupert hosszas diplomáciai tárgyalások után hagyta el püspöki székhelyét, Wormsot, és Theodo herceg meghívására ment Bajorországba. A mű egyik legérdekesebb szakasza, amelyből megtudjuk azokat az okokat, amelyek Wormsból való távozását előidéztek: a Merovingok rokonságába, és a Karolingok nemesi ellenzékébe tartozott. Az Agilolfing származású Theodo felesége egy Merowing-hercegnő volt, így maga is a Karolingok elszánt ellenségeként Rupert püspök személyében politikai szövetségesre lelt. Rupert újjászervezte a keresztény közösséget, és Salzburg 798-ban érsekséggé vált, amely a bajor püspökök körében nem aratott osztatlan sikert, így fokozott szükség volt Salzburg primátusának Rupert általi legitimációjára. Templomokat és szerzetesi közösségeket alapított (pl. a *cella Maximiliani* és a nonnbergi apácakolostor), viszont halála előtt Wormsba távozott, ahol bizonytalan időpontban, – Nótári datálása szerint – 715-ben meghalt.

A *Notitia Arnonis*, Arn salzburgi püspök feljegyzése, amely a püspök egyházmegyéje által korábban szerzett birtokok és adományok összeírását tartalmazza valamikor 788-790 közötti évekből. Erre a „vagyonleltárra” azért került sor, hogy az adományokat a trónra lépett új uralkodó, Nagy Károly megerősíthesse. Nemcsak jogtörténeti szempontból jelentős ez a forrás – hiszen telekkönyvszerű felsorolást ad a korabeli birtokviszonyokról –, hanem nyelvi szempontból is egyedi: a szerző által vizsgált szövegek közül „ez a textus viseli magán a Karoling-kor előtti grammatikai és stílárius hanyatlás jeleit.” A *Breves Notitiae* szintén kapcsolódik Arn személyéhez, és ugyancsak a megszerzett birtokok és adományok felsorolása, de egy későbbi periódusból, 798 és 800 közötti évekből származik. Az összeírás apropóját az adta, hogy Salzburg Püspöksége 798-ban érsekséggé emelkedett, III. Leó pápa *palliumot* adott Arnnak, ezzel ő lett az új érsekség vezetője. A *Breves Notitiaeban* (*Rövid feljegyzések*) a szerző nem szorítkozik pusztán a birtokjegyzék közreadására, alaposan mögé néz az érsekséggé válást megelőző eseményeknek.

A *Notitia Arnonis* és a *Breves Notitiae* kapcsán figyelmet érdemel a szerző által behatóan elemzett, Virgil püspök és Odilo herceg között lefolyt jogvita is, amely fényt derít a kora középkori bajor birtokviszonyok, pontosabban az egyháznak tett birtokadományok jogi hátterére. A per a Virgil, Salzburg ír származású püspöke (749–784) és Odilo bajor herceg között az ún. *Libellus Virgili*ben lejegyzett egyházi birtokokért folytatott jogvita. A *Libellus Virgili* hozzávetőlegesen 746 és 750 között keletkezhetett, és a 798 és 800 között lejegyzett *Breves Notitiae* fejezetei között maradt fenn, vagyis önálló szöveghagyománya nincsen. A *Breves Notitiae* több, mint csupán adomány- vagy birtokjegyzék, éppen elbeszélő, historikus passzusai révén – ezek közé tartozik a *Libellus Virgili* – lehetne mint forrást nehezen valamiféle műfaji kategóriába besorolni. A szerző által vázolt jogvita a következőkből bontakozott ki. Noha Virgil közvetlen jó viszonyt ápolt Odilo herceggel, miután átvette Salzburg vezetését, vitát kezdeményezett a bischofshofeni *cella sancti Maximiliani*, vagyis a Szent Miksa szerzetesi lak vagyona felett. A *Libellus Virgili* első részének elbeszélése szerint a helyre, ahol utóbb a szerzetesi lakot emelték, Rupert szolgája, Tonazan és a herceg szolgája, Ledi találtak rá. Miután 741-ben Odilo hazatért száműzetéséből a frankoktól, a számkivetésbe őt elkísérő, hűséges káplánjának, Ursus/Ursónak adományozta e területet és a hosszabb ideje elhagyott szerzetesi lakot. Virgil erre határozott lépéseket tett, hogy az egyházi/püspöki és a világi/hercegi javadalmakat s az ezek feletti rendelkezési jogot elkülönítse. Virgil küzdelme nem Odilo herceg ellen irányult, hanem azon bajor gyakorlattal próbált meg szembehelyezkedni, amely alapján a hercegi és nemesi alapítású egyházi javadalmakat az alapító nemzetség utódai hűbérként visszakapták. Virgil közvetetten nagy ellenfele, Bonifác egyházi reformjainak köszönhető, hogy a *cella Maximiliani* esetében ilyen határozottan léphetett fel a püspökség, illetve a Szent Péter-kolostor jogainak védelmében, hiszen csak a bonifáci reform után vált lehetővé, hogy Bajorországban szigorúan elkülönüljenek a hercegi és püspöki kolostorok, illetve templomok. E szerzetesi lak és birtok további sorsáról a *Libellus Virgili* – s ezzel a *Breves Notitiae* is – csak annyit jegyez meg, hogy e helyzet változatlan maradt mindaddig, amíg Virgil püspök élt, vagyis 784-ig. Nótári kifejti, hogy Virgil eljárása és álláspontja a *cella Maximiliani* feletti joghatóságról kibontakozott vitában sokkal közelebb állott a kontinentális nézeteket képviselő Bonifác eszmeiségéhez, mint a Virgil ír hazájában elterjedt, a kolostorok feletti rendelkezési jogot az alapító nemzetségek kezében meghagyó szokásokhoz. Egy másik – a *Libellus Virgili* harmadik részében elbeszélte, az Ottingban alapított szerzetesi lak kapcsán kibontakozott – vitában Virgil hasonló elszántsággal szállt síkra a püspökség jogainak védelméért. Virgil mindkét esetben

megkísérelte saját álláspontjának igazát jegyzőkönyvszerűen dokumentálni a *Libellus Virgiliiben*, ám az egyházi/püspöki jogigény érvényesítésére vonatkozó törekvései kudarcba fulladtak.

Szintén Arn püspök (utóbb érsek) korához kapcsolódik, mintegy a források történeti háttérének magyarázataként Nótári elemzése az önálló Bajor Hercegség megszűnésének folyamatáról, vagyis III. Tasziló bajor herceg Nagy Károly általi, 788-ban egy Ingelheimban megrendezett koncepciós perben történt trónfosztásáról, amiben Arn püspök nem csekély szerepet játszott. Tasziló Nagy Károly általi politikai elszigetelésében a bajor „ellenzéki” nemesség mellett Arn püspöke is kiemelkedő szerepet játszott. A Taszilóval szembeni ellenszenvet az váltotta ki, hogy a gyámság alól „szabaduló” Tasziló nagybátyja, Pippin felé tett hűségesküje „inkább személyes, mint közjogi síkon megnyilvánuló, de semmiképpen sem vazallusi jellegű függőségi viszonyt” alapozott meg, és akkor sem volt hajlandó hűségesküjét betartani, miután túsokat – köztük saját fiát is – bocsátott Károly rendelkezésére. A bajor világi és egyházi előkelők azt is Tasziló szemére vetették, hogy feleségére hallgatva – aki apja trónfosztását megbosszulandó arra buzdította férjét, hogy forduljon szembe a frankokkal – szövetségre lépett az avarokkal, akik az akkori keresztény világ, a *ius gentium* határain kívül helyezkedtek el, és ezért Taszilót is a keresztény világgal szembefordulónak tekintették. Mindez még nem volt elegendő vád a trónfosztáshoz: *harisliz* elkövetésével is megvádolták, amely a királyi had önkényes elhagyását jelentette, és a bajorok szerint Tasziló 757-ben az aquitaniai hadjáratban futamodott meg (aminek valóságát a források vizsgálata alapján Nótári megkérdőjelezi), betegsége hivatkozva tért vissza Bajorországba a hadszíntérről. Azt is megvizsgálja azonban, mennyiben tekinthető Tasziló elítélése jogszerűnek, és a vádak ellene hogyan csoportosíthatók és minősíthetők. A dinasztia trónfosztásának jogosságát vonja kétségbe – mutat rá a szerző –, hogy Nagy Károly hat évvel az ítélet kimondását követően arra szorult, hogy Taszilót kihozassa a kolostorból, és Frankfurtban egy zsinat előtt lemondassa hercegségéről maga és összes utódai nevében.

Nótári kimutatja tehát, hogy e vád jogi háttere nem volt megalapozott, tekintettel arra, hogy a *harisliz* csak a IX. századtól számított halállal büntetendő cselekménynek. A bűnösség kimondása után Károlyt „kegyessége” és „rokoni érzései” arra indították, hogy ne engedje a halálos ítéletet végrehajtani. Taszilót és családját kolostorba záratta, majd – maga sem lévén jogilag biztos igazában – 794-ben egy további lemondó nyilatkozatot kényszerített ki a hercegtől Bajorországra vonatkozóan. A szerző szerint szerint az *Annalesek* elbeszélése túlon túl harmonikusnak és lekerekítettnek tűnik ahhoz, hogy teljességgel megfelelhessen a

valóságának: Tasziló védekezése mindenestül hiányzik, beismerő vallomása is irreálisan bűnbánó benyomást kelt. Bajorország a Karolingok birodalmába történő becsatolása jogilag megalapozatlan, hiszen Tasziló tonzúrázását követően valójában fiának kellett volna az Agilolfingek öröklési jogát biztosító *Lex Baiuvariorum* rendelkezése szerint átvennie a hercegséget. A *harisliz*, vagyis a királyi sereg 763-as elhagyása a szerző szerint nem más, mint fikció, s ezzel a frank propaganda a korábbi évtizedek eseményeit torzította el és manipulálta, amelyeknek emlékezete, főként pedig jogi besorolása már egyébként is megfakult az egyre fogyatkozó kortársak körében. E vád kiemelésével a frank propaganda valószínűleg külön hangsúlyt akart adni az immáron a királynak alávetett nemesség függő helyzetének és ebből eredő hadviselési kötelezettségének.

A 870-ből származó *Conversio Bagoariorum et Carantoanorum* (A bajorok és karantánok megtérése) Adalwin salzburgi érsek küldhette Német Lajosnak. A „perirat” előzményeként a szerző a szlávok apostolaként ismert Konstantin (Cirill) és Metód Morávia és Pannónia területén a 860-as években kifejtett missziós tevékenységét, a Metód felett 870-ben megtartott Regensburgi Zsinaton Adalwin érsek és püspökeinek ítéletét említi. Mivel az érsek és megyéspüspökei úgy érezték, hogy Metód Pannónia területén kifejtett missziós tevékenysége sérti Salzburgnak e terület felett hetvenöt éve gyakorolt joghatóságát, ítéletük szerint két és fél éven át fogságban tartották, ahonnan csak a pápa beavatkozásának köszönhetően szabadult ki. A szerző által elemzett szöveg vádiratként vagy a pert utólagos legitimációját szolgáló dokumentumként – azaz Salzburg moráviai és pannóniai igényeinek legitimációs irataként – született, amely „nem csekély rafinériával hallgat el nemkívánatos és ’veszélyes’ összefüggéseket és tényeket, és kapcsol össze egymástól távol álló eseményeket.” A *Conversió*ban megfogalmazott vádak kifejtése előtt Nótári a karantánok közti és a pannóniai misszió alakulását vázolja fel, majd Konstantin és Metód e területeken való működését tekinti át. Kis kitérőt tesz a pápa, a *basileus* és a keleti-frank uralkodó bulgáriai missziós tevékenységének felvillantásával, azért, hogy a történeti háttér teljes legyen, és Metód regensburgi perének körülményeit megismerhesse az olvasó.

A vádak hátterét és Metód tanításainak további sorsát a pápaság, a frank király és a morva fejedelem politikai viszonyainak tükrében fejti ki a szerző. A szerző a *Conversio* tizenkettedik fejezete alapján megállapítja, hogy a fő vádak a Metód által feltalált szláv írásra és az általa folytatott igehirdetésre vonatkoztak, amivel a nép szemében értéktelenné igyekezett tenni a latinok missziós munkáját. A Metód elleni vádak három gyújtópont köré csoportosítja: először a *lingua Latina*, másodsor a *doctrina Romana*, harmadszor pedig a

litterae auctores Latinae kapcsán megmutatkozó elutasító magatartása. E három, a nyugati egyház és misszionáriusai által soha meg nem kérdőjelezett elemet Metód az egész nép számára értéktelen színben tüntette fel, nevezetesen *philospohice superducens* – e fordulat minősítését illetően nem fogadja el Wolfram azon nézetét, miszerint a *philosophus* megnevezés már önmagában dehonosztáló lett volna, e neutrális kitétel csupán az okfejtés módját jelölte meg.

Ismertetésünkben elsődlegesen a munka jogtörténeti szemszögből jelentősebb eredményeire mutattunk rá, a filológiai tárgyú fejtegetéseket csak annyiban érintettük, amennyiben azok jogtörténetileg jelentősebb hozzáadékkal bírnak.